

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут філології
Кафедра мов і літератур Близького та Середнього Сходу

Лексичні засоби відображення соціополітичної проблематики в романі
«Осінні перепели» Нагіба Махфуза

Кваліфікаційна робота
освітнього ступеня «бакалавр»
студента 4 курсу
спеціальності «035.060 Філологія (східні мови і літератури
(переклад включно), перша - арабська)»
освітньої програми
«Східна мова (арабська) і література,
західноєвропейська мова та переклад»

Калугіна Матвія Вячеславовича

Науковий керівник:
к. філол. н., асист. Кучеренко А. О.

«Допущено до захисту»
Протокол засідання кафедри мов і літератур
Близького та Середнього Сходу
Протокол № _ від _____.2023
Завідувач кафедри _____ О. Мазенов

КИЇВ- 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ КОНТЕКСТ РОМАНУ «ОСІННІ ПЕРЕПЕЛИ» Н. МАХФУЗА.....	6
1.1. Передумови написання, фабула і проблематика твору	6
1.2. Теоретично-методологічні засади лексичного аналізу художніх текстів.....	16
Висновки до першого розділу.....	21
РОЗДІЛ 2. ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ «ОСІННІХ ПЕРЕПЕЛІВ»:	23
2.1. Офіційно-ділова лексика та канцеляризми як засіб зображення життя героя.....	23
2.2. Маркери суспільного життя та революції в Єгипті 50-х рр. ХХ ст.	27
2.3. Перекладацькі прийоми при передачі внутрішньої кризи Іси ад-Дабага	31
Висновки до другого розділу.....	40
ВИСНОВКИ.....	42
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	44

ВСТУП

Нагіб Махфуз – визначний єгипетський романіст, драматург та єдиний в історії лауреат Нобелівської премії серед представників країн Арабського світу. Нагіб Махфуз, котрий є одним з основоположників сучасної арабської літератури, зображував у своїх романах широке коло проблем держави та суспільства, завжди тримав руку на пульсі карколомних історичних подій, засвідчив численні зміни влади. Твори письменника вирізняються реалізмом та документалізмом, завдяки чому ми можемо відновлювати плин історії та досліджувати цікаву та насичену, хоч і непросту, історію Єгипту, неначе хитросплетену вуаль.

«Осінні перепели» є одним із романів Нагіба Махфуза, котрі він написав після однієї з епохальних подій в історії сучасного Єгипту – Липневої революції 1952 року. У романі автор зображує широку панораму суспільно-політичного життя Єгипту в до- та постреволуційну епоху.

Актуальність нашого дослідження полягає в тому, що попри популярність Нагіба Махфуза як письменника, роман «Осінні перепели» досі залишався поза увагою українських дослідників. Відтак, необхідність дослідження цієї теми пов'язана з потребою виявлення мовного вираження впливу революцій на зміни не тільки в політиці та державному устрої, а й громадянському суспільстві. У сучасному суспільстві також актуальною є тема внутрішніх переживань героя, якому доводиться підлаштовуватися під складні життєві обставини й починати життя з «чистого листа».

Окрім цього, фактом є те, що роман «Осінні перепели» ще не був досліджений в українській арабістиці з точки зору лексичних особливостей, які є маркерами відображення соціальної, політичної та історичної проблематики. Оскільки зараз дедалі частіше в наукових колах художня література досліджується з різних сторін, це є актуальним та потрібним для подальшого розвитку даного напрямку робіт.

Мета дослідження – визначення лексичних особливостей, характерних для роману «Осінні перепели» й стилю письменника, а також їхнього впливу на реципієнта в контексті розкриття авторського задуму щодо соціально-політичної проблематики твору.

Досягнення поставленої мети передбачає розв’язання таких **завдань**:

- 1) окреслити історично-філософські засади, викладені в романі «Осінні перепели», проблематику твору, а також цінності, погляди та принципи самого автора;
- 2) з’ясувати доцільну методику дослідження лексичного матеріалу в художньому тексті;
- 3) проаналізувати лексичні особливості твору, які зображують життя головного героя, та їхній вплив на реципієнта;
- 4) встановити мовні інструменти, використані автором для вираження соціально-політичної ситуації в Єгипті;
- 5) визначити перекладацькі прийоми при передачі мовних засобів, які відображають внутрішню кризу індивіда на тлі політичних змін в Єгипті.

Об’єктом дослідження виступає мовний стиль Нагіба Махфуза у романі «Осінні перепели».

Предметом дослідження є лексичні засоби, які уможливають відображення соціополітичної кризи єгипетського суспільства середини ХХ ст. у творі.

Матеріалом дослідження послугував арабський текст роману «Осінні перепели» Н. Махфуза.

Вирішення поставлених завдань здійснювалося з використанням таких **методів** дослідження:

- методу узагальнення та систематизації для того, аби дати характеристику теоретичному та практичному розділам роботи;
- метод сюжетно-концептуального аналізу для розкриття деталей змісту твору;

- системний метод для дослідження конкретних особливостей у сюжеті, філософських поглядах автора та лексичних особливостей твору;
- феноменологічний метод, за яким ми спираємося на визначення та складання сутності загального (філософських засад) в одиничному (художньому творі);
- лінгвістичний аналітичний метод для аналізу дискурсу та проблем твору;
- метод суцільної вибірки для визначення досліджуваних лексичних засобів для практичної частини дослідження;
- метод кількісного підрахунку;
- метод індукції для узагальнення фрагментарних висновків практичного дослідження в єдине ціле;
- метод культурно-етнографічної інтерпретації для опису історичного та культурного впливу;
- метод контекстуального аналізу, що характеризує закономірності взаємодії різного контексту в творі.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що це одна з перших спроб на теренах України здійснити комплексне інтердисциплінарне дослідження роману «Осінні перепели» Нагіба Махфуза. У роботі висвітлено особливості стилю твору, його фабулу, проблематику, сюжетні лінії. Окреслено філософські засади роману. Вперше досліджено лексичні засоби, за допомогою яких автор увиразнював опис дійсності та котрі є маркерами висвітлення соціополітичної проблематики тієї доби.

Практичне значення. Отримані результати можуть бути використанні в розробці та удосконаленні як практичних курсів з арабської мови та перекладу, так і літературознавчих та лінгвокраїнознавчих дисциплін.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ КОНТЕКСТ РОМАНУ «ОСІННІ ПЕРЕПЕЛИ» Н. МАХФУЗА

1.1. Передумови написання, фабула і проблематика твору

Літературну діяльність єгипетських авторів ХХ сторіччя, зокрема Нагіба Махфуза, доцільно досліджувати крізь призму соціополітичного контексту доби. Новітня історія Єгипту ознаменувалися численними потрясіннями, які мали безпосередній вплив не лише на тематику тогочасних літературних творів, а й на художній стиль письменників та загальну проблематику. Єгипетський критик Сабрі Хафез описує контекст тієї епохи як «...декаду невизначеності, декаду численних масштабних проєктів, політичної активності, масової індустріалізації та абсолютної відсутності свободи» [32, с. 68]. Полеміка стосовно демократизації суспільств країн Арабського світу в ХХ ст. не припиняється і в наші дні, що зокрема пов'язано із складним та контроверсійним характером численних революцій та переворотів, які формували візерунок майбутнього громадянського суспільства, зокрема і Єгипту.

Роман «Осінні перепели» Нагіба Махфуза фокусується на зображенні подій Липневої революції в Єгипті, також відомої як революція Насера, що відбулася 23 липня 1952 року. На теренах Єгипту на той час панував монархічний устрій, а сама держава перебувала під британським протекторатом [30]. Військовий переворот став знаковою подією в новітній історії Єгипту, і окреслив траєкторію розвитку держави на наступне десятиріччя, що пройшло під егідою диктатури Гамалія Абделя Насера. Варто зауважити, що ці події мали вплив не лише на поточне соціо-політичне становище тогочасного Єгипту, а й стимулювали революційні рухи в інших країнах арабського світу.

З оповіді читач також дізнається про головні проблеми та характерні явища для тогочасного єгипетського суспільства, адже Нагіб Махфуз підіймав злободенні, часами доволі зухвалі, проте актуальні й досі теми для загалу.

Окрім занурення в історію Єгипту ХХ сторіччя, автор поглиблено досліджує сакральне для усіх авторів усіх етносів – людську душу. Його герой – ординарний чиновник, який в одну мить втрачає усі здобутки та перспективи й впадає у глибокий особистісний занепад. Роман «Осінні перепели» показує нам звичайну людину свого часу, яку терзали внутрішні протиріччя. Автор намагається знайти відповіді на комплексне запитання: Де і яке місце людини в новому та чужому для неї світі?».

Варто підкреслити, що його твори тяжіли до зображення фундаментальних історичних тенденцій, настроїв, що превалювали у суспільстві, та зображенні їхнього впливу як на соціум у цілому, так і на індивіда як такого. Завдяки аналізу роману «Осінні перепели», ми можемо дефініювати особливості соціополітичного контексту Єгипту в пост-революційну добу, прослідкувати за соціальною динамікою, окреслити основні філософські засади автора та його особисті погляди на революцію та зміни, що вона принесла суспільству.

Слід зазначити, що з-посеред праць у науково-публіцистичному доробку світових дослідників творчості Нагіба Махфуза практично немає тих, що присвячені ґрунтовному мовному аналізу роману «Осінні перепели». Утім, якщо звернутися до найбільш досліджуваних творів авторства Н. Махфуза, ми можемо побачити численні спільні знаменники у їхній проблематиці. До прикладу можемо привести екзистенційний роман «Злодій та собаки», у якому автор зокрема порушує питання розчарування суспільством у пост-революційному устрої Єгипту. Автор не оминає увагою і релігійні питання, які завжди мали репутацію особливо делікатних для мусульманських держав. На думку дослідника Мухаммеда Хасана Абдалли, Махфуз одночасно порушує питання величі ісламу та кризи теократичних суспільств. Відображення соціополітичних реалій та відверті розмови на гострі для традиційного устрою мусульманських суспільств теми ми знаходимо і в романі «Осінні перепели», який вартий більш глибокого дослідження задля кращого розуміння контексту доби та впливу революції на динаміку подій у єгипетському суспільстві.

Фабула твору. У романі відбувається репрезентація подій революції Насера в Єгипті 1952 року крізь призму сприйняття головного героя Іси Ад-Дабага. Роман має досить лаконічну структуру, із трьома фундаментальними семантичними вузлами всередині сюжету. Основним фокусом авторського інтересу є внутрішній стан героя та його переживання у процесі революції. У перших розділах роману в свідомості головного героя виразно домінують апокаліптичні настрої, розгубленість та відчай. Можна зробити припущення, що за допомогою таких літературних прийомів автор намагається зобразити вагання внутрішніх терезів людини, яка прагне плекати та вберегти від неминучих змін свою «дореволюційну ідентичність». Н. Махфуз, чий стиль тяжіє до символізму, персоніфікує саму державу та суспільство. В образі Іси прослідковується алюзія на консервативність самого Єгипту та влади, які не прагнули змін та вважали, що вони зможуть утримати монархічний устрій.

З огляду на цей символізм ми можемо також згадати про те, що одним із центральних наративів у єгипетській літературі 60-х років ХХ сторіччя була саморефлексія ліричного героя у період життєвих протиріч та пошук складних рішень. Нагібу Махфузу, якого вважали прогресивним діячем культури, однак, доводилося балансувати на межі між критикою влади і правдивим зображенням подій та збереженням свого чину. «Осінні перепели» – відверто політичний твір, у якому автор не вдається до напівзаходів чи приховування реальності, проте і в ньому ми можемо знайти багато символізму [38].

Наступною проблемою, навколо якої зосереджується автор роману, є відображення внутрішньої еволюції головного героя після революції. Протагоніст Н. Махфуза постає перед непростим вибором: переформатувати власні усталені погляди та розпочати нове життя у нелегких умовах із оновленням світоглядних орієнтирів. На думку докторки філософських наук та дослідниці феномену адабу в ісламському світі Жанари Турбангаєвої, протагоніст градуально приходить до усвідомлення нової, пост-революційної реальності, що створює для нього проблеми, пов'язані із самоідентифікацією. На переконання Ж. Турбангаєвої, Іса з роману «Осінні перепели» після

революції ототожнює себе з перепілкою, яка із настанням осені мусить перманентно мігрувати та забезпечувати себе від мисливців, тим самим проводячи паралель між виснаженим подіями Ісою та ослабленою осінньою пташкою після чергової міграції [48, с. 48]. У цьому порівнянні Н. Махфуза можна прослідкувати і підсвідоме бажання героя втекти від самого себе та нової реальності, що однак лише акумулює його нагальні проблеми. Іса – це людина, якій хотілося б жити у кращому світі, проте яка не хоче бачити його змін та змінюватися сама.

Криза моральної ідентичності найяскравіше проявляється у даному семантичному вузлі. Для головного героя, який належав до панівної дореволюційної партії «Вафд» та стрімко будував політичну кар'єру, важко збагнути, що його ідентичність вже втрачено. Варто згадати, що американсько-німецький психолог Ерік Еріксон визначає поняття ідентичності як психологічну категорію, що асоціюється із когнітивними та афективними явищами [48, с. 47]. Попри відсутність домінування психологічного виміру в творах Н. Махфуза, ми чітко прослідковуємо процеси деградації ідентичності особистості та, відповідно, порушену проблематику самоідентифікації не лише конкретної особи, але й окремої нації, що особливо стосувалося пост-колоніальних суспільств.

Менш очевидним, втім важливим диференціатором сюжету виступає і авторське ставлення до революційних подій та влади. В «Осінній перепелі» Н. Махфуз відверто та багато критикує такі вади єгипетського менталітету, як повсюдну корупцію, відсутність критичного мислення та розвиненої політичної свідомості в широких мас населення, згубний вплив криз та мілітарних конфліктів на процвітання арабських держав. Якщо ми беремо до уваги відвертий політичний зміст твору та превалюючу у ньому критику, ми бачимо як методи критичного реалізму, які наслідував Н. Махфуз у своїй творчості, так і відображення його демократизму. Нагіба Махфуза можна вважати не тільки новатором та видатним діячем своєї доби, а й літописцем новітньої історії Єгипту.

Ми можемо звернутися до прикладів з інших відомих творів автора, аби сформуванати комплексне враження про його погляди на Липневу революцію 1952 року та постреволуційний устрій. Варто пам'ятати, що у ті часи письменник був задіяний у роботі державного апарату, попри те, що його кар'єра як письменника вже була успішною впродовж тривалого часу. Спільною рисою для таких романів Нагіба Махфуза, як «Осінні перепели», «Злодій та собаки» та новели «Жебрак» є порушення філософського поняття екзистенціалізму через зображення лавиноподібної безнадійності, відчаю та індиферентності, що починають домінувати в свідомості головних героїв у постреволуційні часи. Герой Н. Махфуза у цих творах виступає віджученою особистістю, чий інтелігібельність та сенсигбельність розшаровані, а взаємодія з іншими індівідами лише посилює відчуття відірваності від реальних подій. Ми можемо прийти до висновку, що за допомогою таких стилістичних фігур, як метафори, іронії, гіперболи (наприклад, гіпертрофовано пригнічений настрій у перших розділах роману) та алюзії автор транслює власні погляди та переживання. Відомо, що Нагіб Махфуз був противником режиму Гамалія Абделя Насера, а його відносини із новою владою були натягнутими, через що його літературна діяльність на певний час припинилася. Так, наприклад, роман «Осінні перепели» було видано лише в 1962 році, хоча він описує події десятирічної давнини. Для Нагіба Махфуза ідеї незалежності та першочерговості єгипетських національних інтересів мали сакральне значення, через що він критикував встановлення поліцейської держави та диктатури в Єгипті після Липневої революції. Каузальності між розворотом Єгипту в бік підпорядкування Москві та співпраці з соціалістичними країнами та посиленням диктатури Н. Махфуз протиставляє власний патріотизм та відданість проблемам простих людей. Так звана «мала людина», якою часто нехтують, та її внутрішній світ відіграє провідну роль в творах письменника, написаних після революції 1952 року [48, с. 48]. У центрі уваги автора опиняються життя звичайних людей і те, як епохальні події того часу вплинули на них. Патріотизм Нагіба Махфуза, на думку літературного критика

Едварда Ваді Саїда, відбивається у правдивому зображенні політичних, соціальних та культурних реалій Арабського світу, який у країнах Заходу часто сприймався крізь викривлену призму імперіалістичної динаміки. [44, с. 37].

Загалом погляди письменника, відображені у романі «Осінні перепели», можна охарактеризувати як ліберальні, втім раціональні та прагматичні стосовно поглядів на майбутнє в конотації складної соціополітичної ситуації в Єгипті. «Осінні перепели» ми можемо назвати апофеозом нескореності автора та уславленням прагнення людей до змін, утім, засудженням тиранії, нищості та низької політичної свідомості, констатування факту жорстокості та невідворотності змін.

Для того, аби конкретизувати філософські ідеї, що переважають у творі, ми проведемо аналогії із сюжетними лініями, характерами персонажів та авторськими роздумами. Серед **основних філософських ідей** роману ми виділяємо:

- 1) течію **соціальної філософії**, котра зосереджується на розгляді феномену суспільства як соціальної системи;
- 2) **екзистенціалізм** як філософію, що досліджує психологію вчинків людини та її свободу як вищу ступінь буття, а також відчуженість, відповідальність людини за її вчинки та невідворотний трагізм долі;
- 3) **волютаризм** як напрям ідеалістичної філософії, що визначає волю як першопричину усіх вчинків людини та опирається на неї як на рушійну силу для прогресу суспільства.

Ми можемо припустити, що основоположною течією, що лягла у світоглядну модель автору є соціальна філософія. Помітною рисою предмету соціальної філософії є те, що вона тісно переплітається із соціологією, виконує аналітичні функції та порушує питання концепції суспільства як соціальної системи, місця людини у ньому та досліджує закономірності в співіснуванні людей всередині соціуму. «Соціальна філософія визначає специфіку і тенденції розвитку людського суспільства, механізми його утворення та

закони існування, місце в ньому людини, соціальну будову суспільства, рівні і форми його організації, спрямованість та сенс людської історії, духовні основи суспільства» [22, с. 5]. Зауважимо, що Нагіб Махфуз сам не відносив себе до послідовників та дослідників соціальної філософії, утім, ми можемо виразно окреслити певні ідеї цієї системи, які наявні в романі «Осінні перепели».

Еріх Селігман Фромм, німецький філософ та соціальний психолог, стверджував, що специфікою людини як істоти є те, що для неї саме її існування є проблемою, й вона вдається до ескапізму: «У зв'язку з тим, що існування людини вимагає від неї відповідальності за свій вибір, то людина, частіше за все, тікає від свободи, передаючи її іншим або суспільству» [17, с. 35]. Ми можемо провести паралелі із головним героєм роману, Ісою Адабагом, для якого безтурботне та сповнене кар'єрних злетів життя припиняється після військового заколоту 1952 року. Колись піднесений та сповнений прагнень, герой впадає в апатичний, депресивний стан, поступово втрачає зв'язок із реальністю та вбачає своє подальше життя безперспективним. Це фактично повторює одну із центральних ідей соціальної філософії, яка полягає у тому, що саме суспільство формулює та визначає умови існування людини, а, відповідно, впливає на розвиток особистості та моделі її поведінки. Відомо, що без соціальних протистоянь неможлива еволюція в суспільстві, а бажання змін та самовдосконалення спонукають суспільства шукати шляхи для реалізації своїх цілей.

За Дж. Девісом, революція найбільш ймовірна тоді, коли тривалий період зростання очікувань та реального задоволення потреб змінюється коротким періодом різкого розчарування, протягом якого розрив між сподіваннями та реальними можливостями задоволення потреб поглиблюється і стає нестерпним [12, с. 32]. Саме це ми можемо спостерігати і в романі «Осінні перепели», де Нагіб Махфуз детально описує сутність основних проблем, які накопичилися у суспільно-політичному житті дореволюційного Єгипту та, врешті-решт, призвели до заколоту: це

економічна стагнація та сильне майнове розшарування суспільства, засилля аристократії та імперіалізму, поразка Єгипту в арабо-ізраїльській війні 1947-1949 рр. Красномовно Нагіб Махфуз описує в романі й проблему корупції в державному апараті. Корупціонером є головний герой Іса, чий персонаж є збірним образом держслужбовців того часу, які не нехтували корупційною складовою заради кар'єрних здобутків.

Проте, найбільш обширно в романі присутні ідеї, характерні для екзистенціалізму. Відомо, що екзистенційна проблематика так чи інакше була присутня в усіх творах письменника, він намагався приділяти увагу не стільки державі чи суспільству, скільки людині, її внутрішнім переживанням та буттям, через які він зокрема персоніфікував ширші соціальні системи: державу, владу, соціальні стани та класи [39, с. 144]. Варто зазначити, що головний герой Іса ад-Дабаг був не просто рядовим держслужбовцем, а репрезентував цілий соціальний клас співробітників державного апарату за доби конституційної монархії в Єгипті. Данський філософ Серен К'еркегор розглядав людину як екзистенцію, і, аналізуючи її «буттєву, онтологічну структуру» вводить такі поняття, як «страх», «відчай», «рішучість» тощо [19, с. 45]. Екзистенційні постулати трагічності буття людини, страху та апатії, яка нею керує, Нагіб Махфуз втілює у перших розділах свого роману. В описах революційних подій та реакції на них головного героя превалюють мінорні настрої, відчай, страх, невизначеність. Н. Махфуз тонко передав муки совісті Іси, смуток та тривожність перед настанням епохи невизначеності та великих змін. Так, у момент кульмінації подій в Каїрі Ісу «бентежило гнітюче почуття відрази до усього, що відбувалося. Можливо, це було єдиним рухом виснаженої душі».

Герой Н. Махфуза опиняється на роздоріжжі поміж стабільним минулим, яке кануло в небуття, та бентежним, непевним і жахаючим майбутнім. Внутрішні переживання героя, який неначе застигає поміж колишнім благополуччям та порожнечою, посилюють і негаразди в особистому житті, і необхідність переїзду з Каїру до Александрії. Усі вчинки

героя інерційні, він не бачить перспектив та шляхів вирішення своїх поточних проблем.

Проблематика роману пов'язана з низкою екзистенційних ідей, серед яких можна виділити такі:

- проблема взаємин між індивідом, суспільством та владою,
- проблема свободи та відповідальності,
- осмислення сенсу життя та викликів, що стоять перед людиною,
- проблема емпіричності людського існування та інші.

Нагіб Махфуз підштовхує читача до усвідомлення істини про те, що на світ не може існувати однозначних, усталених поглядів, що світ не піддається логіці, наповнений конфліктами та суперечностями. У романі «Осінні перепели» герой не лише приходять до розуміння вищої цінності людської свободи та суперечливій натурі свого існування, а й до внутрішньої відчуженості внаслідок кризи ідентичності. Це нагадує нам ідеї французького філософа та письменника Альбера Камю, який розглядав абсурд як «метафізичний стан людини у світі» та прирікав її на неминучу відчуженість та абстрагованість від суспільства [23, с. 118]. В «Осінніх перепелах» Н. Махфуз також зображує головного героя як елемент, що піддається течії часу, показує характер людського самопроекування, що перманентно спрямоване на намагання збагнути майбутнє, яке залежить лише від теперішнього, та приєднується до ідей філософа Жан-Поля Сартра, який уважав, що «... якщо «Я», «творючи» своє майбутнє, актуалізує минуле, то «Я» автоматично відповідальне за все, що відбувається у сфері його минулого, інакше кажучи, за весь світ, у якому «Я» себе знаходить» [19, с. 51].

Частково в романі «Осінні перепели» Нагіб Махфуз пропагує ідеї, що пов'язані із філософською течією волюнтаризму. Волюнтаризм як психологічне та філософське поняття полягає у возвеличенні волі в житті людини та її дефініювання як найвищої сили, яка керує думками та вчинками людини. Ми не можемо однозначно стверджувати, що Нагіб Махфуз був послідовником волюнтаристичної філософії, та незважаючи на це, у романі ми

бачимо певну риторику, яку можна співвіднести із основоположними ідеями волюнтаризму. Зокрема, якщо розглядати соціально-політичну проблематику твору, то Нагіб Махфуз зауважує, що саме воля армії, яка виступила проти короля, стала поштовхом для швидкої та масштабної революції, що кардинально змінила зовнішньо- та внутрішньополітичну ситуацію в Єгипті на наступні десятиріччя. Паралелізмом до волюнтаристичної філософії можемо вважати ідею про те, що для соціополітичних процесів об'єктивні закономірності історичного розвитку не є абсолютними та справедливими, оскільки їхня природа упідлеглена довільним рішенням та індивідуальним прагненням самих осіб, чия воля їх стимулює.

Волюнтаризм спирався на ірраціональні поняття духовної сутності, і попри критичний реалізм стилю Нагіба Махфуза, у романі ми можемо прослідкувати відголоски цієї концепції, де саме феномен волі є визначальною засадою людського буття. «Воля, за Шопенгауером, є сутністю життя, яка «запалила» собі світло в інтелекті. Вона більш досконала, ніж інтелект» [14, с. 175]. Зазначимо, що погляди Нагіба Махфуза скоріше співзвучні із філософією Фрідріха Ніцше, для якого воля – це «...конкретна індивідуальна воля людини, яка виявляє себе як «воля до влади», а точніше «воля до могутності». Сутність будь-якого існування, на його думку, полягає в прагненні до панування і могутності» [14, с. 176]. З одного боку, саме волею до влади можна пояснити мотиви не тільки Липневої революції в Єгипті, а й фактично будь-якої з-посеред поворотних подій в історії людства. Адже влада надає людині не лише моральну сатисфакцію та могутність, а й можливість керувати іншими. Це твердження є істинним як у прив'язці до короля Фарука I, чия тиранія досягла абсолютної форми та покровительствувала корумпованості державного апарату, так і до революціонера Гамалія Абделя Насера, которого згодом критикували за авторитаризм та порушення прав людини в Єгипті. Проте найбільш очевидним зразком є звичайний держслужбовець архіву Іса Ад-Дабаг, для якого влада, котрою він був наділений, була сенсом його буття, уславленням його життєвих здобутків та певним базисом, на якому будувалися

його світогляд, мрії та стремління. Коли його звільняють і він втрачає перспективи обіймати посаду заступника міністерства у майбутньому, поволі починає втрачати перспективи і його життя, яке перетворюється на безцільне та монотонне існування. Влада є важливою для цілісності Іси як особистості, без неї він втрачає орієнтири та впадає в особистісну кризу. Бути підлеглим-чужа йому модель поведінки.

Для того, аби перейти до практичної частини дослідження, слід також виявити теоретично-методологічні засади для комплексного підходу до аналізу лексичних засобів, що пропонуємо здійснити в наступному підрозділі.

1.2 Теоретично-методологічні засади лексичного аналізу художніх текстів

У даному розділі ми пропонуємо розглянути лексичні засоби відображення соціополітичної проблематики та побутових реалій роману Нагіба Махфуза «Осінні перепели». Варто зазначити, що у власне українській дослідницькій традиції вивчення арабської лексичної специфіки художніх творів є відносно новим та скоріше нерозповсюдженим явищем. На сьогодні можемо констатувати, що переважна частина робіт в царині арабської літератури тяжіє передусім до розкриття проблематики творів, аналізу фабули, художніх особливостей та стильових атестацій авторів.

Оскільки метою нашої роботи є не лише аналіз філософських засад автора та дослідження соціополітичного середовища у Єгипті 1950-х рр. ХХ ст., а передусім розкриття лексичних особливостей, які цю дійсність у творі відображали та підсилювали, а також прагнення наголосити як на темах, подіях та явищах, які хвилювали як суспільство тої доби, так і безпосередньо коло творчого інтересу автора, ми вважаємо доцільним спершу здійснити короткий огляд наявних досліджень на суміжні теми.

Перша робота, яка сприяє кращому розумінню структури та методології дослідження лексичних особливостей – «Лексичні особливості твору корейського письменника Лі Чон Сок «Бездоганне визнання Брауна»», автор

якої – Клушенкова Ганна Геннадіївна. У даному дослідженні наголошується на актуальності вивчення лексичних особливостей художніх творів та їхній визначальній ролі для розвитку лексикології та зіставного мовознавства на теренах України [7, с. 4]. У роботі вперше досліджено роман «Бездоганне визнання Брауна» письменника Лі Чон Сока з лінгвістичної точки зору в українському дослідницькому середовищі, що зокрема може дати імпульс для вдосконалення навчальних програм з окремих дисциплін для викладання, поглиблення змісту корейсько-українських словників та комплектуванню навчальних посібників із лексикології. Детально описані методи дослідження та аналізу лексичних особливостей художнього твору, частину з яких ми можемо застосувати для практичної частини нашої роботи.

У практичній площині дослідження лексику розподілено за категоріями (запозичення з європейських мов; ономотопеїчна лексика; безеквівалентна корейська лексика; фразеологізми; рахункові слова). Авторка також наводить статистику з кількості та частотності лексичних одиниць за конкретними категоріями та детально розглядає їхній вплив на параметри стилістичного забарвлення та змісту [7, с. 24].

У статті М. Ємельянової «Лексичні особливості художнього зображення визвольного руху 20-х років ХХ ст. у творах Григорія Косинки» увага акцентується конкретно на вираженні певними лексичними засобами зображення визвольного руху та відтворенні політичної та військової проблематики України 20-х років ХХ сторіччя. Примітно, що феномен мови авторка бачить як «... органічної, невід'ємної частини життя нації та людства загалом» [5, с. 2]. Ми можемо констатувати, що ця постановка питання є актуальною й для досліджуваного нами роману «Осінні перепели» Нагіба Махфуза, оскільки він, як один із романів, що найяскравіше характеризують революційні та пост-революційні реалії Єгипту 1950-х років ХХ сторіччя, містить низку характерних власне для нього самого та стилю письменника загалом слів, словосполучень, епітетів, які цікаві не лише з граматичної точки

зору, а й з перспективи їхньої ролі у максимально точній, лаконічній та яскравій демонстрації реалій тієї доби.

М. Ємельянова зазначає, що метою її дослідження було дослідження специфіки лексики окремих новел Григорія Косинки, аналіз імпліцитних значень лексем та визначення характеристики головних героїв за допомогою конкретних лексичних одиниць. Авторка також порівнює лексичні особливості різних новел Григорія Косинки, таким чином виконуючи їх компаративний аналіз. У висновках до статті М. Ємельянова наводить тезу про те, що автор « як безпосередній учасник подій повстанського руху, зміг зобразити в своїх новелах динамічний, збірний образ людей, що були на той час причетні до повстанського руху» [5, с. 13]. Маємо можливість провести аналогію і з Нагібом Махфузом, який також був безпосереднім свідком подій Липневої революції в Єгипті 1952 року, а відповідно, наводить читачеві максимально органічні, деталізовані та правдиві описи героїв та подій, особливо якщо враховувати його тяжіння до документальності у романі.

Більшість праць, які займаються висвітленням тих або інших лексичних особливостей власне арабськомовних літературних творів, належать іноземним дослідникам. У праці Джадари Мохаммада Ісси Мегавеша «Islamic Religious Expressions in Translation of Naguib Mahfouz Novel "The Beginning and the End"» (Ісламські релігійні вислови у перекладі роману «Початок та кінець» Нагіба Махфуза), в якій автор досліджує вже безпосередньо творчість Нагіба Махфуза, а конкретно – релігійні вислови у перекладах роману «Початок та кінець». У статті М. Мегавеш звертає увагу на проблеми, пов'язані з перекладом ісламських релігійних виразів у перекладі роману Нагіба Махфуза «Початок та кінець» та пропонує власні шляхи їхнього розв'язання, які пов'язані з інтерпретацією передавання змісту релігійних виразів арабською на англійську мову зокрема.

М. Мегавеш визначає теоретичні основи перекладу релігійних текстів та характеризує вислови, які мають релігійну конотацію. У висновку автор відзначає, що «перекладачі повинні знати культурне середовище релігійного

вираження, аби добирати коректні еквіваленти, що відображають релігійні образи оригінального тексту» [36, с. 11]. Це не завжди легко здійснити, оскільки більшість релігійних висловлювань зазвичай визначаються імпліцитно, а не явно. Крім того, перекладач релігійних висловлювань повинен надавати пріоритет культурній еквівалентності цільової мови та передавати повідомлення природнім для неї чином за можливості» [36, с. 11].

Наступною є праця «Essay on the Linguistic Features in J.K. Rowling's "Harry Potter and the Philosopher's Stone"» (Нарис про лінгвістичні особливості «Гаррі Поттер та філософський камінь» Дж. К. Роулінг) авторства А. Нігрена зі Стокгольмського університету. Ця робота присвячена розкриттю лексичної специфіки роману Дж. К. Роулінг «Гаррі Поттер та філософський камінь», в особливості тих, що диференціюють характери протагоністів і антагоністів. Авторка зазначає: «Результати нашого дослідження свідчать про те, що вибір окремих дієслів і прислівників лише опосередкованим чином впливав на зображення персонажів. Поза контекстом, неможливо було дізнатися, чи був персонаж героєм чи лиходієм, просто визначивши дієслова та прислівники, якими описували їхнє мовлення» [40, с. 23].

Методологія, застосована у наведеній праці, також становить помітний інтерес для нашої розвідки. Дослідниця звужує аналіз до трьох масштабних областей дослідження у тексті (дієслова, прислівники способу дії та прикметники), а також проводить частотний аналіз вживання тими чи іншими героями роману певних лексичних одиниць. Авторка припускає, що використання певних прикметників або прислівників може викликати певні думки, почуття та асоціації в читача. Ми вважаємо, що це буде актуальним та справедливим для нашої роботи, адже ми прагнемо показати, чому ті чи інші конкретні лексичні одиниці характеризували соціополітичну проблематику Єгипту, їхній вплив на превалюючі настрої роману, розкриття сюжету, побуту людей та характерів. У висновках до роботи авторка визначає контекст більш важливим, аніж самі слова, адже вона досліджувала не лексичні засоби

передачі дійсності у романі загалом, а конкретно мовлення кожного з головних героїв.

Якщо говорити про методи лінгвістичного аналізу, які ми використовуватимемо в практичному розділі нашого дослідження, ними визначаються наступні:

- 1) Метод суцільної вибірки. Сутність цього методу полягає в підборі прикладів для аналізу конкретної досліджуваної категорії. «Суцільна вибірка передбачає фіксацію всіх випадків появи певного явища у тексті, словнику» [3, с. 51]. Метод суцільної вибірки у нашому дослідженні полягає в опрацюванні неадаптованого тексту, визначенню конкретних лексичних одиниць, їх виписуванню та подальшому опрацюванню.
- 2) Метод кількісного підрахунку. Використання кількісних методів для лінгвістичних досліджень важко переоцінити, адже вони надають нам змогу узагальнити досліджуване в чисельних категоріях, використати статистичні методи та визначити закономірності, наприклад, найбільш популярних одиниць із суцільної вибірки, згуртувати їх за основними категоріями. «Метод кількісного підрахунку мовних одиниць з елементами статистичного аналізу використовувався в нашому дослідженні для визначення частотності вживання певних мовних одиниць в обраному творі» [7, с. 22].
- 3) Метод індукції. Загальнонауковий метод, який полягає у тому, що окремі, фрагментарні відомості або факти ми узагальнюємо й систематизуємо для того, аби вивести глобальне судження. На основі індукції створюються класифікації та типології певних лінгвістичних явищ (напр, лексико-граматичні класи слів), виявляються мовні універсалії. [3, с. 8].
- 4) Метод культурно-етнографічної інтерпретації. Частково в нашій роботі ми опираємося на даний лінгвістичний метод, аби прослідкувати закономірності між історією певних слів та їхньою прив'язкою до історичних, культурних чи соціальних явищ.

5) Метод контекстуального аналізу. У нашій роботі ми інтерпретуємо певні мовні елементи для розуміння контексту взаємодії між ними у творі. Його ми визначаємо як фундаментальний та основоположний для практичного розгляду роботи. «Розрізняють такі контексти: 1) контекст певної історико-літературної доби (визначенням у ній місця твору); 2) контекст творчості окремого письменника (з визначенням у ній місця твору); 3) контекст певної історичної доби (досліджується повнота відображення доби в літературному творі). Контекстуальний аналіз завжди передбачає найпильнішу, найбільшу увагу до тексту як форми вираження авторського суб'єктивного трактування об'єктивного світу» [1, с. 21].

У підсумку можемо констатувати, що ми розглянули та взяли в якості орієнтиру чотири наукових роботи українських та закордонних дослідників, виявили їхні особливості та методи дослідження. Відтак, на підставі проаналізованих досліджень можна виокремити наступні параметри лексичного аналізу, на які варто звертати увагу при дослідженні художніх текстів:

- Передумови написання та культурно-етнографічна інтерпретація;
- Культурна еквівалентність;
- Виокремлення специфічних лексичних одиниць (наприклад, запозичення, релігійні вирази, лексика офіційно-ділового стилю тощо);
- Визначення специфіки характеру та особистості героїв твору шляхом вивчення особливостей їхнього мовлення та вчинків.

Висновки до першого розділу

У цьому розділі ми проаналізували роман «Осінні перепели» Нагіба Махфуза в його теоретичній площині. Ми з'ясували, що головними рисами фабули роману є: лаконічна структура, документалізм у зображенні

історичних подій, концентрація водночас як на зображенні зовнішніх змін в країні, так і внутрішніх переживань головного героя.

В якості диференціаторів проблематики визначено такі: проблема морального вибору людини; проблема вертикалі відносин «людина-держава»; роль наслідків власних вчинків у житті людини; проблема самоідентифікації та деградації особистості; проблема свободи та відповідальності;

У романі «Осінні перепели» Н. Махфуза домінують ідеї соціальної філософії, екзистенціалізму та волюнтаризму. Йому притаманні погляди таких філософів, як Альбер Камю, Жан-Поль Сартр та Фрідріх Ніцше. Автор зосереджується на відображенні внутрішнього світу, думок та переживань конкретної людини, показуючи життя героя як синусоїду, коли після запаморочливих досягнень його спіткають невдачі та саморуйнування, а наприкінці – вселяється надія.

Погляди самого Нагіба Махфуза в дослідженому творі охарактеризовано як ліберальні та раціонально-прагматичні. Автор непрямо, утім відверто критикує як попередню, так і поточну владу посередництвом свого головного героя. Таким чином, у творі здійснено не лише поверхнєве зображення внутрішньої кризи індивіда, а й передано прихований зміст – глибоку соціополітичну кризу всередині самого Єгипту, яка залишалася нерозв'язаною і в наступні десятиріччя.

Ми також визначили доцільну методику дослідження лексичного аспекту художнього твору. Було встановлено, що для повноцінного лінгвістичного аналізу «Осініх перепелів» нам слід використати такі методи, як суцільна вибірка лексичних одиниць з твору, їхній кількісний підрахунок, систематизація у цілісне крізь метод індукції, культурну-етнографічну інтерпретацію та контекстуальний аналіз.

РОЗДІЛ 2. ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ «ОСІННІХ ПЕРЕПЕЛІВ»

2.1 Офіційно-ділова лексика та канцеляризми як засіб зображення життя героя

Для практичного дослідження конкретних лексичних засобів ми використовували неадаптований текст роману «Осінні перепели» Нагіба Махфуза. Для диференціювання потрібних нам слів та словосполучень ми використовували метод суцільної вибірки, кожна лексична одиниця була виписана нами з тексту та згодом уніфікована за основними категоріями використовуючи метод індукції. Вибірка, яку ми пропонуємо для огляду та аналізу, складається з 85 слів та словосполучень різного характеру (іменники, прикметники, дієслова, словосполучення та стійкі вирази). Узагальнивши, ми визначили три основні категорії цих лексичних одиниць, аби зробити результати дослідження ергономічними та зрозумілими для читачів:

- 1) **Офіційно-ділова лексика та канцеляризми** – 29 слів та словосполучень. Дана категорія викликає інтерес, оскільки напряду відображає реалії життя героя, його проблем та переживань. До неї ми зараховуємо лексичні одиниці, що описують роботу та функціонування державного апарату, назви посад та організацій, сталі вирази тощо.
- 2) **Лексичні засоби, що характеризують події Липневої революції та постреволюційного життя Єгипту** – 34 слова та словосполучення. До цієї категорії ми зараховували лексику, що торкається теми революції та її наслідків, державного устрою, війни з Ізраїлем та інших історичних подій.
- 3) **Побутова лексика** – 22 одиниці. В якості окремої категорії ми додатково виділили ті слова та словосполучення, що характеризують певні інновації, предмети побуту та повсякденного життя, які були характерними саме для єгипетської літератури 2 пол. ХХ сторіччя й не були розповсюдженими на її більш ранніх етапах.

Офіційно-діловий пласт лексики займає чільне місце в романі «Осінні перепели», що на нашу думку пов'язане із родом діяльності головного героя Іси – він був держслужбовцем. В романі це виражають наступні слова та словосполучення:

1) **Іменники на позначення професій, посад та звань:** سكرتير (секретар), وزير (міністр), مسؤول (чиновник), نواب (депутати). Також у творі зустрічаються назви посад, що складаються з кількох різних слів, об'єднаних в ізафетну конструкцію або означення, наприклад: عضو الشيوخ المعمم (головний сенатор), مدير مكتب الوزير (керівник офісу міністрів), مستشار القانوني (юридичний радник).

Іменники для позначення професій зустрічаються впродовж усього тексту. На це безпосередньо впливає рід діяльності головного героя: він був досить успішним чиновником, який стрімко будував кар'єру й мав переважно ідентичне оточення. Також часте вживання таких іменників обумовлене змінами в житті героя, який втратив свою престижну посаду:

"قال عيسى: – صدر قرار بنقلی من وظيفة مدير مكتب الوزير إلى المحفوظات!" [35, с. 14]
«Іса промовив: – Винесене рішення про переведення мене з посади **керівника офісу міністрів** до архіву!» (тут і далі – переклад наш).

Також цікавим є те, що в романі «Осінні перепели» іменники на позначення професій та посад зустрічаються практично лише в чоловічому роді. На нашу думку, це яскраво відображає соціальний контекст Єгипту 1950-х років, коли права жінки, хоч і розширені, усе ж були суттєвою мірою обмежені у порівнянні з чоловічими. Усі службовці державного апарату, міністри та керівництво в романі – чоловіки; жінка ж займає другорядне місце і, як правило, або не має професії (мати Іси; його перша наречена Сальва), або ж має сумнівний рід діяльності (повія Рірі з Александрії). На це прямо впливав рівень грамотності населення, який у 1976 році в Єгипті складав 38,2% [34] й, відповідно, в добу Липневої революції 1952 року був іще нижчим. Також на репрезентацію жінок в праці повпливало те, що суттєва лібералізація та посилення присутності жінок на ринку праці сталася вже власне в 1950-х

роках: «Єгипетські жінки очолили сучасний визвольний рух в регіоні, починаючи з 1923 року і до 1950-х років, коли жінки відчували свободу відмовитися від покривання, здобули право голосу, повний доступ до освіти та ринку праці» [31].

Зокрема, іменники чоловічого роду на позначення професій, посад та звань, які ми дібрали для аналізу, зустрічалися також в наступних цитатах:

"وقف القطار ولكنه لم يجد أحدا في انتظاره. أين السكرتير؟ أين موظفو المكتب؟ أين السعاة؟" [35]

[с. 5].

«Потяг зупинився, проте ніхто на нього не чекав. А де **секретар**? Де співробітники офісу? Де чиновники?».

"وتذكر وهو مييل إلى منعطف أقل وحشية حديث عضو الشيوخ المعمم الذى قال معلقا على إلغاء

المعاهدة: – انتهينا الأمر لله!" [35, с. 9].

«І він згадав, схиляючись до менш гнівного звороту, промову **головного сенатора**, котрий, коментуючи відміну угоди, сказав: – Ми закінчили, з волі Аллаха!».

2) **Іменники для позначення структури державного апарату Єгипту**, назви організацій та інституцій, партій та їх складу, такі як: حزب (партія), حكومة (уряд), وزارة (міністерство), محفوظات (архів), سفارة (посольство), سكرتارية (секретаріат), هيئة (організація). Також розповсюдженими є складні власні назви, що складаються з декількох іменників, поєднаних у ізафетній конструкції: حزب الاتحاد (союзна партія), لجنة التطهير (комітет з люстрації), هيئة الجهاز الحكومى (люстрація урядового апарату), مجلس الإدارة (рада директорів), مجلس الأمن (Рада безпеки), Organisation des Nations Unies (Організація Об'єднаних Націй).

Ці лексичні одиниці відображають не лише безпосередньо життя героя та його рід діяльності, а й у певній мірі – зміни в політичній структурі Єгипту та світу. Наприклад, неодноразове використання словосполучення «لجنة التطهير» (комітет з люстрації) примітне тим, що люстраційні комітети виникли в Єгипті вже після революції, за правління Абделя Гамалія Насера. Політична люстрація торкнулася більшості держслужбовців, зокрема головного героя, який втратив престижну посаду та кар'єрні здобутки. Тож лише одне це

словосполучення є красномовним маркером суспільних змін, яких зазнавав постреволюційний Єгипет.

"ثم استدعى للمثول أمام لجنة التطهير. وكانت اللجنة تجلس وراء مائدة خضراء امتدت في عرض الحجرة بمكتب المستشار القانوني للوزراء، واحتلت السكرتارية الجناح الأيمن، على حين دعى هو للجلوس أمام الأعضاء في الناحية المقابلة من المائدة..." [35, с. 39].

«Згодом його викликали повстати перед **люстраційним комітетом**. Комітет засідав за зеленим столом, що простягався крізь увесь кабінет міністерського **юридичного радника**. **Секретаріат** обіймав його правий бік, в той час як йому було запропоновано присісти з протилежного боку столу, навпроти членів (комітету)...»

3) **Канцеляризми та мовні штампи, найменування державних символів, політико-правових категорій**, такі як: دستور (конституція), حزبية (партійність, належність до партії), سبب غير الحزبية (конституціоналізм), دستورانية (позапартійна причина), مشروع مذكرة (проект доповідної записки), معاش (платня/утримання держслужбовця), نظرات غير تجارية (некомерційні погляди), تعصب السياسى الأعمى (сліпий політичний фанатизм).

"هل من سبب غير الحزبية يمكن أن يفسر لنا عزل وتعيين المعد؟" [35, с. 40].

«Чи є якась **позапартійна причина**, що може обґрунтувати нам звільнення та призначення упорядника?».

Особливу увагу слід звернути на канцеляризми як нетипову складову художньої літератури, що характеризує та увиразнює власне стиль Нагіба Махфуза. «Деякі вчені вважають канцеляризм не лише поняттям офіційно-ділового стилю, а й наділяють його негативною конотацією» [18, с. 22]. У романі «Осінні перепели» маркерами канцеляризмів є численні мовленнєві звороти, що вживаються в офіційно-діловій сфері спілкування в арабському світі й не є типовими для побутового мовлення, такі як «مشروع مذكرة لترقية» (проект доповідної записки) або «نظرات غير تجارية» (некомерційні погляди). Можемо припустити, що автор навмисне вживає канцеляризми та мовні штампи у своєму романі для з метою гіперболізації та підкреслення неефективності, корумпованості та надмірної бюрократизації в Єгипті

початку 1950-х років. Попри люстрацію та зміну державного устрою, бюрократична система лише певним чином видозмінилася й відродилася через певний час після революції: «Через чотири роки після революції державна бюрократія змогла пережити протестний рух і відновити колишні авторитарні суспільно-державні відносини в ім'я порятунку держави та відновлення громадського порядку та стабільності» [25].

Отже, лексичні засоби офіційно-ділового стилю широко вживаються в романі «Осінні перепели» Нагіба Махфуза, та є маркерами його основних подій та явищ: зміни державного устрою країни, кар'єри головного героя та змін у його житті, люстрації державного апарату, бюрократизації та корумпованості.

2.2 Маркери суспільного життя та революції в Єгипті 50-х рр. ХХ ст.

Під час аналізу роману ми також зосередили нашу увагу на тих словах та словосполученнях, які характеризували власне плин революційних подій у Єгипті під час Липневої революції 1952 року та того, що сталося вже після неї. Цей пласт лексики включає в себе, зокрема, одиниці, які відображають як загальну суспільно-політичну ситуацію та державний устрій, так і події самої революції, постреволуційної доби, а також Суецької кризи 1956-1957 рр. Отож, вважаємо за необхідне сепарувати загальний масив обраних нами слів та словосполучень в кількості 56 одиниць у декілька категорій:

1) **Маркери подій Липневої революції 1952 року**, а саме ті слова, за якими можливо відтворити її хронологію: أزمات سياسية (політичні кризи), مؤامرة (заколот, змова), أحكام عرفية (воєнний стан), حريق (пожежа), ثورة (революція), كارثة (катастрофа), انتخابات حرة (вільні вибори), استقلال (незалежність), استسلام (капітуляція), إنتفاضة (повстання).

На нашу думку, за допомогою подібного опорного глосарію читач, для якого текст художнього твору не є знайомим, проте котрий має глибокі знання в сферах історії арабських держав, арабської мови та літератури, матиме змогу провести логічний ланцюжок та зрозуміти, навколо якої історичної для Єгипту

події зосереджена тема твору, і мати можливість обговорювати його навіть без необхідності поглибленого ознайомлення з оригіналом. Справді, завдяки цим лексичним одиницям ми можемо відновити усю хронологію подій Липневої революції. Наприклад, під словосполученням «أزمات سياسية» варто розуміти те, що до революції Єгипет перебував у стані перманентних політичних криз, зокрема, після поразки Єгипту в Арабо-ізраїльській війні 1947-1949 рр., що посилювало антимонархічні настрої всередині держави, а також об'єднання націоналістів навколо Гамалія Абделя Насера і формування руху «Вільних офіцерів» (حركة الضباط الأحرار) в 1949 році, який став рушійною силою майбутньої революції й підбурював антимонархічні й антиімперіалістські настрої в Єгипті:

"وإنه ليؤمن بغريزته بهذا إيمانا قاتلا. هي نذيره في أوقات الأزمات السياسية وقبيل الإقالات المتعددة التي أطاحت بحزبه عن كراسي الحكم المرة تلو المرة" [35, с. 7].

«Він довіряє власному відчуттю фатальної віри. Вона – його провісниця в часи **політичних криз** та численних відставок, які раз за разом скидали його партію з владного престолу».

Також, помітними маркерами плину подій є слово «حريق» (пожежа), котре в творі вжите в контексті Каїрської пожежі 26 січня 1952 року, яка стала однією з основних передумов для майбутньої революції. Хронологія легко відтворюється й при аналізі словосполучення «أحكام عرفية» (воєнний стан), який було введено в Єгипті незадовго до 23 липня 1952 року. Нагіб Махфуз описав це в творі від імені головного героя наступним чином:

"وأعاد المساعة وهو يقول: – أعلنت الأحكام العرفية... ومضت فترة ذهول حتى قطعها عيسى مغمما: – لعلها ضرورة للقبض على المجرمين..". [35].

«Він поклав слухавку та промовив: «Оголошено **воєнний стан...**». Проймаїнула мить заціпеніння, коли Іса її перервав, пробубонівши: «Можливо, необхідно заарештувати злочинців...».

2) **Іменники на позначення категорій осіб, які були безпосередньо причетними до подій:** بوليس (поліція), جنود البوليس (службовці поліції), ثائرين (революціонери), الضباط الأحرار («Вільні офіцери»), جيش (армія),

دستوريون (аристократія), أرسقراطية (англійські шпигуни), جواسيس انجليز (конституціоналісти), طليعة الثورة (авангард революції), أمة (нація).

"الأمر ليس بالوضوح الذي تظنه، قد تتسلل من السراى تعليمات معينة، قد يمرح جواسيس الإنجليز

ويعيئون فسادا، ولكن يخيل إلى أن المد بدأ طبيعيا جدا ثم انتهز النهازون الفرص" [35, с. 13].

«Усе не так зрозуміло, як вам здається. Певні інструкції можуть просочуватися з палацу, **англійські шпигуни** можуть тріумфувати та наганяти хаос. Та схоже, початок (революційного) підйому відбувся природньо, і тоді опортуністи скористалися можливістю».

3) **Лексичні засоби відображення подій Суецької кризи та воєнних дій:** مدفع مضاد (Націоналізація Суецького каналу), تأميم شركة قناة السويس (протитанкова гармата), قنابل الطيارات (авіабомби), جيش الاحتلال (окупаційна армія), عربة مصفحة (бронетехніка), صفارة الأمن (сирена безпеки).

Дана лексика привертає особливу увагу, адже вона доповнює опорний глосарій для повноцінного зображення усього кола історичних подій у романі «Осінні перепели». Автор зображує не тільки революцію, а й Суецьку кризу 1956-1957, ескалація воєнних дій під час якої призвела до людських жертв. Наприклад, однією з найбільш кровопролитних подій була оборона Порт-Саїду: «Бойова група, що знаходилася на березі, відкрила вогонь для прикриття висадки й завдала суттєвої шкоди єгипетським батареям та вогневим позиціям. Місто Порт-Саїд горіло й зазнало великих збитків» [49, с. 63].

4) **Лексичні засоби для зображення внутрішнього стану героя та впливу революції на його життя, поневірян та морального занепаду:** ضحية (політична жертва), شخصية منقسمة (роздвоєна особистість), كت داخلي (внутрішня боротьба).

"إنه يذعر كلما قامت قمة فى الحاضر تضاهى القمم التاريخية التى يعيش على ذكراها وشعر بألم

التمزق فى منطقة الجذب والشد الفاصلة بين شطرى شخصيته المنقسمة" [35, с. 106-107].

«Щоразу він відчуває паніку, коли верхівка повсякденності, на якій він живе, підноситься до історичної. Він відчуває розривний біль від захвату та напруженості, що поділяють його **роздвоєну особистість** навпіл».

5) Поняття, які характеризували явища-передумови революції:

فساد (корупція, корумпованість), أمية (неграмотність), اقطاعية (феодалізм).

Для того, аби отримати більш повну картину не лише політичного, а й соціально-побутового розвитку Єгипту 50-х років ХХ ст., ми визначали окрему категорію лексичних засобів, частину з яких можна віднести до тогочасних неологізмів, тобто таких, що за «формою або за змістом, або за формою і за змістом, що володіють семою новизни протягом певного періоду часу. Це одиниці, які увійшли в лексико-семантичну систему мови, мовну сферу та не існували в попередній період в тій же мові, підмові, мовній сфері, утворені за словотвірними законами відповідної мови, підмови або запозичені з іншої мови у зв'язку з потребою у спілкуванні, або які перейшли з пасивного складу мови» [4, с. 21].

Зокрема, ці неологізми ми можемо поділити на наступні категорії:

- 1) **Лексичні неологізми**, які мають за основу вже наявні до цього в арабській мові словотвірчі моделі, наприклад: كلاسيكى (класичний)– за аналогією до закінчення - ي додається в арабській мові для утворення прикметника від іменника.
- 2) **Семантичні неологізми**, коли слово, що вже існувало в мові, набуває нового значення: بدلة إنجليزية (англійський костюм), محام (адвокат) перейшло від значення «той, хто захищає» в назву професії; قامر (грати в азартні ігри), хоча дієслово початково має значення «грати, ставити на щось».
- 3) **Загальномовні неологізми** на позначення нових для тієї доби винаходів, інновацій, предметів, явищ, установ: تلفون (телефон), بكالوريوس (бакалавр торгівлі), شيكولاتة (плитка шоколаду) مقاهى (єгипетський діалект; кав'ярня), ترام (трамвай), راديو (радіо), بنك (банк), براندى (бренді), زجاجة (казино), انتاج وتوزيع سينمائي (кінопрокат та кіновиробництво), كازينو (казино), زجاجة (цигарка), سينما (кінотеатр), كوكا كولا (пляшка кока-коли), كونياك (коньяк), سيجارة (цигарка), برقية (телеграма), بوكر (покер).

Ці лексичні засоби також можуть дати читачеві уявлення про коло як соціальних надбань, так і проблем тогочасного Єгипту. До позитивних явищ можна зарахувати технологізацію та винаходи, які поширювалися у Єгипті ХХ сторіччя (радіо, телефон, кінотеатр). До негативних – проблему поширення азартних ігор та алкогольної залежності (казино, покер, бренді, віскі), чим характеризується саме нова арабська література ХХ сторіччя, адже ці явища не були дуже поширеними в арабських країнах раніше. Отже, при формуванні глосарію варто звертати увагу не тільки на лексичні засоби відображення політичних та економічних реалій, а й такі, що дають уявлення про життя, побут та проблеми населення:

"وانزلت رجل عيسى إلى البوكر بسهولة جدا، وبسبب القمار وما يدفع إليه من سهر حتى الفجر نشب أول خلاف جدى بينه وبين قديرية" [35, с. 121].

«Пан Іса дуже легко скотився до **покеру**. Через азартні ігри та прохання лягати спати до заграви, між ним та Кадрією виникли перші серйозні суперечки».

2.3 Перекладацькі прийоми при передачі внутрішньої кризи Іси ад-Дабага

Окремо варто також виокремити певні виявлення нашого дослідження стосовно перекладацького аспекту роману «Осінні перепели», адже українською мовою він досі не був перекладений. Загалом, в роботі нами було вжито 13 цитат з неадаптованого тексту, які були перекладені нами українською мовою. Можемо констатувати, що з перекладацької точки зору роман не є занадто специфічним, при перекладі в нас виникали помірні труднощі, які були пов'язані здебільшого з лаконічністю формулювань та дослідженням історичного та культурного підґрунтя для відповідної культурно-етнографічної інтерпретації. Серед спеціальних лінгвістичних методів при перекладі ми застосували такі методи та прийоми: метод зіставлення, контекстно-інтерпретаційний метод, семантико-стилістичний, транспозицію та контекстуальні заміни.

Роман «Осінні перепели» описує рутинне життя молодого та успішного держслужбовця Іси ад-Дабага. Його кар'єра стрімко розвивалася, він був цілеспрямованим, утім послужливим та толерантним до будь-якої влади, що лише сприяло його новим професійним звершенням. Те, що головний герой залишався при владі та торував свій шлях до посади заступника міністра красномовно говорить про його наполегливість та конформізм, та в черговий раз аргументує його пристрасть до корупції.

«Липнева революція» радикально змінила не лише життя головного героя, а й усю парадигму розвитку Єгипту на наступні десятиріччя. Нагіб Махфуз не випадково зображує страждання та духовний занепад головного героя у якості центрального мотиву. На нашу думку, посередництвом внутрішньої кризи індивіда та його світоглядними змінами він прагнув водночас передати як розпач послідовників правлячої партії «Вафд», котрі відійшли від влади та перестали мати вплив на суспільство, так і загальну стагнацію національної свідомості та появу нових проблем у житті Єгипту після того, як пост-революційна ейфорія минула.

Фактично, роман «Осінні перепели» є реалістичним та у суттєвому вимірі документальним, адже розповідає про правдиві події, що трапилися на початку ХХ ст. у Єгипті. У романі письменник правдиво описує єгипетське суспільство того часу та опосередковано, втім досить часто критикує чимало суспільно-політичних явищ, адже «...йому притаманно і в коротких новелах порушувати масштабні суспільно-політичні і філософські проблеми, мислити не на подієвому, а на побутовому рівні» [11, с. 51]. Звернемося безпосередньо до реконструкції основоположних подій «Липневої революції» та тих, що їй передували, задля того, аби прослідкувати ці самі паралелі у романі та зрозуміти, як поточна ситуація відображалася на житті головного героя та його оточення.

Ми виділяємо п'ять ключових диференціаторів кризи індивіда в романі «Осінні перепели» Нагіба Махфуза, на матеріалі яких також проаналізовано методи та прийоми перекладу мовних засобів впливу на реципієнтів:

1) Розрив між піднесеними очікуваннями головного героя стосовно свого майбутнього та постреволуційними реаліями:

"و أغمض عيسى عينيه ليرى الماضى. فترة حياة من نبض القلب. هدير المجد يخلد فى الأسماع. وهرافات الجنود كالصواريخ، والحماس المهلك للأنفس. ثم الإغراء الموهن للهمم. وزحف الفتور كالمرض" [35, с. 53].

«Іса заплющив очі, аби побачити минуле. Жваве серцебиття. Відгомін слави увіковічнися в його вухах. Армійські дубинки, неначе ракети, та розпираючий зсередини ентузіазм. А далі – похмуре підбурювання. Апатія підкралася, неначе хвороба».

В даній цитаті ми можемо прослідкувати за тривожністю головного героя стосовно невизначеності свого життя. Він згадує минулі революційні події в негативній конотації. При перекладі неадаптованого тексту ми використали контекстуальну заміну у фрагменті «فترة حياة من نبض القلب», який дослівно перекладається як «жвава мить серцебиття», на більш комплементарний для української мови варіант «жваве серцебиття».

2) Інертність вчинків героя, небажання та неспроможність змінити життя на краще:

"ومنذ قدومه إلى الإسكندرية وهو يعيش غير خاضع للإنسان أو لعادة ولكنه يطيع مطالب شخصه الطبيعية فى حرية مطلقة، فينام إذا حال سلطان النوم ويستيقظ إذا مل الرقاد، ويأكل عند الجوع ويخرج لدى الملل، هذه الحرية التى لم ينعم بها من قبل" [35, с. 72].

«З часу свого прибуття до Александрії він живе без підпорядкування людям чи звичаям. Він підпорядковується власним природним потребам абсолютної свободи. Він засинає, як тільки над ним владарює сон, і прокидається, коли сновидіння йому набридають. Він їсть тоді, коли голодний, і йде, коли йому нудно. Цією свободою він раніше не користувався.»

Дана цитата розкриває читачеві індивідуальність головного героя відносно своєї долі. Замість того, аби залишитися в Каїрі та намагатися будувати життя по-новому, він їде до Александрії та безцільно проводить там свої дні, підпорядковуючись випадку та інерції. Нами було застосовано техніку транспозиції у випадку іменника «شخصه» (його особа), який доречніше

перекласти прикметником «власний». Із транспозицією паралельно також вжито модуляцію у випадку «سلطان النوم», що можна дослівно перекласти як «сила сну», на «владарює сон», що логічно витікає зі змісту цитати і є більш зрозумілим для українського реципієнта.

3) Легковажний образ життя із випадковими романтичними зв'язками:

"ولأن ليل الشتاء طويل، ولأن يأبى أن ينام قبل الفجر. فقد علمته ألوانا من لعب الورق، وقامرته كثيرا وربحت منه بعض النقود، وهي النقود الوحيدة التي استقرت في جيبها منه..." [35, с. 80].

«Як тому, що зимові ночі довгі, так і тому, що він відмовлявся від сну до світання. Вона навчила його усім різновидам карткових ігор, багато грала в азартні ігри разом із ним та виграла в нього трохи грошей. Це єдині гроші від нього, які залишилися в її кармані».

В даному уривку автор розповідає про згубний спосіб життя Іси в Александрії, коли він вступив у романтичні стосунки із повією Рірі. Це, а також пристрасть до азартних ігор та алкоголю пришвидшували деградацію його особистості. Ми вжили прийом контекстуальної заміни словосполучення «ألوانا من لعب الورق» (дослівно – кольори карткових ігор) на «види карткових ігор». Хоча значення «вид» не є основним для слова «لون», утім, в даному випадку воно більш відповідне специфіці тематики.

4) Цинізм та меркантильність, які в певний момент постають дещо гіпертрофованими:

"وقديما كان يمارس حياة الأعيان أمام الناس بماله، اليوم تتعلق الأبصار بزوجه وأموالها ولن يصدق أحد أنه سيواصل إلى الأبد حياته المرفهة بنصيبه في البيت المباع أو بمعاشه" [35, с. 105].

«Колись він проживав заможне життя зі своїми грошима перед людьми. Сьогодні його погляд прикутий до своєї дружини та її грошей, і ніхто не повірить, що він назавжди продовжуватиме розкішно жити з власною долею в проданому будинку, або зі своєю платнею».

Ісі довелося вийти заміж за жінку, яку він не кохав по-справжньому, проте котра могла забезпечити його подальше безбідне існування. На нашу думку, цей вчинок є кульмінацією апатії, розгубленості та відчуженості героя

від зовнішнього світу. При перекладі уривку ми застосували словозаміну в «*بِمَارَسِ حَيَاةِ الْأَعْيَانِ*» (дослівно – він практикує заможне життя) на «він проживав заможне життя».

5) Відчуженість та фрустрація поступово переростають в надію:

" *وفاجأه الراديو يوما بقرار تأميم شركة قناة السويس. ارتفعت حرارة اهتمامه الخامد لدرجة الغليان.*

لهث في لهفة كأيام زمان. وما لبث أن أغرقه مد الحماس الذي اجتاح الجميع " [35, с. 106].

«Одного дня по радіо його здивували повідомленням про націоналізацію Суецького каналу. Його згаслий інтерес розпалився, та він просто задихався від жаги – як це було колись. Він був захоплений хвилею загального ентузіазму».

Варто зазначити, що поступово до героя приходить усвідомлення власної поразки та слабкості. Н. Махфуз все ще зображує його внутрішній стан як хиткий та той, що перебуває у стагнації, втім з часом Іса переосмислює своє існування, його негативні переконання та тривожні почуття поступово витісняються проблисками надії, ентузіазмом та жагою до нової діяльності. У даному уривку ми застосували опущення у фрагменті «*وما لبث أن أغرقه مد الحماس*» (дослівно – Згодом його захопила хвиля ентузіазму, що охопила усіх) задля більш лаконічного, на наше переконання, формулювання «Він був захоплений хвилею загального ентузіазму».

Найбільш вірогідно, що роман розпочинається із опису масштабних заворушень, що сталися у Каїрі 26 січня 1952 року – «Чорної суботи». Серія заворушень передувала військовому заколоту та пришвидшила кульмінацію революційних подій в Королівстві Єгипет. На відміну від організованого військового заколоту 23 липня 1952 року, «Чорна субота» мала характер стихійного народного повстання, котре спровокувало вбивство п'ятдесяти єгипетських поліцейських британськими окупаційними військами. У цей день на території центральних районів Каїра розпочалися масові пожежі, що викликали серію пограбувань та мародерства; паралельно із ними, на вулицях міста не вщухали численні спонтанні демонстрації. Сам Іса ад-Дабаг у романі

«Осінні перепели», по прибуттю на залізничний вокзал у першому розділі, описував побачене наступним чином:

"انفجر مكنون اللاوعى كالبركان. صراخ جنونى كالعواء. انقضاض على أى قائم على الجانبين. بترول يراق. حرائق تشتعل. أبواب تحطم. بضائع تنتثر. تيارات تندفع كالأمواج المتلاطمة. الجنون نفسه رقيب." [35, с. 6].

«Підсвідомо усе вивергалося подібно вулкану. Шалений гвалт. На будь-кого, хто стоїть, накидуються з усіх боків. Пролитий бензин. Спалахують пожежі, руйнуються двері. Розворушені товари. Потoki мчать та розбиваються, неначе хвилі. Неконтрольоване безумство».

Ставлення головного героя до подій «Чорної суботи» є неоднозначним та схиляється у негативний бік. Іса ад-Дабаг подумки висловлює презирливість та зверхність у відношенні демонстрантів. Ми бачимо, що Нагіб Махфуз справді намагався чітко документувати події Каїрської пожежі, не вдаючися до художньої вигадки. Інцидент із розстрілом єгипетських поліцейських спричинив гнів та жагу помсти у першу чергу з-посеред широких мас населення, які не мали свого лідера та у більшості не належали до жодних політичних партій.

Розглядаючи передумови та причини революції, слід згадати, що на той час Королівство Єгипет, формально незалежне, тривалий період перебувало під колоніальним впливом Британської імперії. Передумовами, що спричинили військовий заколот та загальне невдоволення населення, окрім ескалюючих внутрішньополітичних та соціальних протиріч, можна назвати низький рівень життя у Королівстві Єгипет, низький рівень грамотності населення, невдоволення буржуазною верхівкою та всеохоплюючою корупцією. Партія «Вафд», що мала вирішальний голос у країні та до котрої належав Іса ад-Дабаг, проводила половинчасті та неповноцінні реформи, які часто були позбавлені сенсу в практичному вимірі, не стояла активно на заваді революційним процесам, утім і сама не прагнула змін та того, аби бути в авангарді революції.

Документалізм Н. Махфуза в описі подій помітний і стосовно того, як у романі зображено безпосередньо день «Липневої революції». Автор чітко передав момент, коли піддані королівства дізналися про факт військового перевороту: «Це сталося зранку 23 липня. Іса снідав, коли радіо несподівано перервало свої звичні передачі. В ефірі пролунало звернення армії до народу...» [35, с. 32]. Справді, «вільні офіцери» в той день оголосили про зміну влади по радіо, о сьомій годині ранку. Король Фарук I намагався піти на компроміс із армією та пропонував чималі поступки зі свого боку, утім, був змушений урешті-решт підписати договір про зречення престолу. Реакція Іси на факт заколоту красномовно та недвозначно віддзеркалює погляди усієї керівної та бюрократичної верхівки тієї доби.

За фактом революції Єгипет змінив свій державний устрій із конституційної монархії на республіку, монархізм було остаточно повалено. З хронології фабули твору ми можемо зробити висновок, що у єгипетському суспільстві, яке приходило до тями після доволі швидкого та ефективного перевороту, спочатку переважали піднесені настрої, ейфорія. У той самий час, «вафдитсти», які фактично втратили владу, хоч і відчували певне розчарування через те, що їхні сили не стали рушієм революції, утім також приймали факт перевороту в у нульовому періоді більш стримано, розраховуючи на те, що люстрація влади їх омине та вони зможуть здобути нові чини вже за нової влади. Саме такий хід думок був у Іси ад-Дабага, який у перші години та дні після перевороту виглядав напруженим та тривожним, зокрема, його турбувало питання ролі своєї партії (а, відповідно, й свого внеску) у революцію, яке є риторичним:

"ولكن أين تقف هذه الحركة؟ ! وما الدور الذى سيلعبه الحزب؟" [35, с. 33].

« Але ж хто стоїть на чолі руху?! А яку роль відіграватиме партія?».

За характером того, як Нагіб Махфуз описує внутрішній стан героя у той момент, можна усталити глибокий психологізм роману та екзистенціальні погляди автора, які були зосереджені на внутрішньому світі людини та відображенні ширшого кола глобальних проблем через її рецепцію. Піднесені

настрої населення, яке на той час було здебільшого малоосвіченим та мало низький рівень критичного мислення, а, відповідно, сприймало будь-яку владу, що змінювала попередню, із пієтетом та надією, частково передавалися й Ісі. Хоча він і був освіченою людиною та досвідченим бюрократом, який напевне усвідомлював, до яких наслідків можуть привести у перспективі військові перевороти та військові при владі, він тим не менш радів зреченню престолу королем Фаруком І. Ісі, як людині, яка досягла запаморочливих кар'єрних успіхів та була затятим конформістом, використовувала кожен можливість задля власної вигоди та формування репутації, було важко прийняти те, що не він був ідейним натхненником та керівником народних повстань та не здобув почестей.

В обличчі Іси Н. Махфуз показує типового успішного чиновника того часу, який не хотів переформатовувати свої погляди та обрав інерційний сценарій розвитку. Кульмінацією кризи ідентичності Іси як індивіда є період його життя у Александрії, де герой остаточно втрачає зв'язок із своїм оточенням, поступово деградує як особистість та навіть вдається до неприпустимого для мусульманського суспільства вчинку, такого як нетривалий роман із місцевою повією.

На наше переконання, Махфуз уводить образ повії Рірі до сюжетної лінії життя Іси в Александрії не випадково. Перш за все, варто зазначити, що любовна лінія у романі також присутня, і достатньо обширно репрезентована. Хоча Нагіб Махфуз не був романтиком за визначенням та не тяжів до написання любовних романів, утім, зображуючи стосунки між героями своїх творів, він переслідував мету показати ті чи інші проблеми країни, суспільства та окремої особистості в алегоричній формі. Наприклад, у романі «Осінні перепели» автор перманентно проводить паралельну любовну лінію головного героя Іси, і кожна із його обраниць певною мірою репрезентувала його сприйняття дійсності та ставлення до нового режиму. Образ Сальви, які Іса зробив пропозицію та фантазував про ідилічне подружнє життя, асоціюється із минулим героя, коли він був успішним держслужбовцем та мав чималі

перспективи на майбутнє (مدير مكتب الوزير – керівник офісу міністрів; مسؤول – чиновник; حزب – партія). Їхнє кохання припиняється в одну мить з тим, як Іса втрачає свою посаду та перестає бути пов’язаним із міністерством. Наступний зв’язок героя був із Рірі, яка уособлює деградацію особистості героя та наростання проблем у його житті (كارثة – катастрофа; شخصية منقسمة – роздвоєна особистість; كازنو – казино; كونياك – коньяк). Остання кохана – дружина героя Кадрія, репрезентує його відчай та розгубленість, адже їхній шлюб був для героя вимушеним та спланованим заради власної вигоди (كت داخلي – внутрішня боротьба). Утім, в певний момент саме вона дає йому розуміння того, що герою слід жити далі.

З-посеред основоположних внутрішньополітичних наративів, які поширювали «насеристи» після революції, була ідея об’єднання. Іса ад-Дабаг відчуває себе чужинцем в новому світі, де утверджуються ідеї соціальної та майнової рівності у суспільстві, його образ акумулює в собі невдоволення та поневір’яння колишньої аристократії, «вершків суспільства», для яких чи не найперше в житті очікували тяжкі виклики.

Хоч і за тривалий проміжок часу та внаслідок особистісної кризи, він приймає нові реалії, а одним із поворотних пунктів для нього стала звістка про націоналізацію Суецького каналу. Націоналізація Суецького каналу була одним із чільних політичних досягнень Гамалія Абделя Насера, яке суттєво збільшило його популярність як серед населення Єгипту, так і з-поміж послідовників на теренах Іраку, Сирії, Алжиру та інших арабських держав. «Фактично порушивши Константинопольську конвенцію 1888 р., що закріплювала право вільного пересування суден через Суецький канал, Г. А. Насер 26 липня оголосив націоналізацію Компанії Суецького каналу» [20, с. 158-159]. Події Суецької кризи не лише призвели до людських жертв та військової поразки з боку Єгипту, а й погіршували стосунки Єгипту із Західним світом, сприяли подальшій мілітаризації економіки та встановленню диктатури. Проте слід зауважити, що навіть «зазнавши воєнної поразки, Г. А. Насер здобув велику моральну перемогу. Окрім того, що було відновлено

суверенітет Єгипту над усією звільненою територією, Г. А. Насер став лідером арабського світу, символом відкритої непокори імперіалістичному пануванню. Він зміг переконати увесь арабський світ у великій перемозі Єгипту, а місцева пропаганда змогла показати Ізраїль як учасника та натхненника «імперіалістичної змови» [20, с. 161].

Нагіб Махфуз також сфокусувався на зображенні реалій життя Каїра під час бойових дій Суецької кризи. Урешті-решт, Нагіб Махфуз спонукає читача зробити висновок про те, що саме деградація особистості та внутрішня криза є першопричиною цього.

Якщо підсумувати усе вищезазначене, ми можемо провести чіткі аналогії в романі «Осінні перепели» між змінами у житті Єгипту в постреволюційну добу та внутрішніми психологічними, світоглядними та моральними видозмінами головного героя. Нагіб Махфуз майстерно зображує як комплексну динаміку особистісної кризи, так і перипетії, що повстають на шляху незалежної Республіки Єгипет в другій половині 50-х років ХХ ст.

Висновки до другого розділу

Ми дослідили вплив лексичних особливостей роману «Осінні перепели» Нагіба Махфуза на зображення соціополітичної проблематики у ньому, а також потенційний вплив на реципієнта. Використовуючи такі методи, як суцільна вибірка, кількісний підрахунок, індукція, культурно-етнографічна інтерпретація та контекстуальний аналіз, ми виокремили 85 слів та словосполучень, які яскраво характеризують мовний стиль письменника та дають більш обширне уявлення про комплекс соціальних, політичних, культурних та економічних проблем, порушених у романі.

Було визначено лексичні інструменти, за допомогою яких автор увиразнює оповідь. Варто зазначити, що лексичну специфіку мовних одиниць роману «Осінні перепели» Н. Махфуза класифіковано за допомогою таких категорій: офіційно-ділова лексика та канцеляризми; лексичні засоби, що

безпосередньо характеризують Липневу революцію 1952 року; побутова лексика.

Диференціаторами мовного стилю Нагіба Махфуза можемо вважати наступні лексичні особливості. По-перше, це – широка репрезентація назв посад, професій та звань, що є ключовим для відображення реалій життя головного героя, його думок, переживань та прагнень. По-друге – це лексика, що розкриває нам специфіку державного апарату Єгипту, й яка не є характерною для більшості художніх творів. По-третє, Н.Махфуз відносно часто оперує в романі «Осінні перепели» канцеляризмами та мовними штампами, що додатково підкреслює проблему корумпованості Єгипту 50-х рр. ХХ сторіччя, бюрократизації, неефективності управління та зацикленості головного героя на кар'єрних здобутках.

Також було окреслено те, як побутові лексеми відображали зміни в соціополітичному житті Єгипту. Можемо зробити висновок, що саме завдяки наявності більш актуальних для сучасного читача понять роман є досить простим для сприйняття, аналізу та проєкції на сьогодення.

При перекладі прикладів з роману було здійснено контекстуальні заміни, опущення, транспозиції, модуляції та словозаміни. З одного боку, це засвідчило такі риси мовного стилю автора, як тяжіння до складних конструкцій, описовість та широке застосування означень. З іншого боку, аналіз наведених зразків демонструє низку труднощів перекладу художнього твору для відтворення впливу на реципієнта. До таких труднощів належить наявність нетипових для української мови конструкцій, протилежна логіка побудови речення, наявність повторів, орфографічні правила та контекстуальна специфіка. Передачу психології внутрішньої кризи героя уможливили, зокрема, застосування порівнянь та метафор, неологізмів та використання стилістично забарвлених іменників та прикметників, які транслювали внутрішню апатію, індиферентність та відчуження.

ВИСНОВКИ

Даною роботою «Лексичні засоби відображення соціополітичної проблематики в романі «Осінні перепели» Нагіба Махфуза» ми вперше на теренах сучасної України дослідили цей конкретний роман письменника як з літературознавчої, так і з філософської та мовознавчої перспективи. Нами було проведене комплексне інтердисциплінарне дослідження, яке, на нашу думку, може сформувати базис для подальшого вивчення як роману «Осінні перепели» Нагіба Махфуза, так і творчості інших письменників, які порушували питання Липневої революції 1952 року.

1) Ми визначили історичне підґрунтя роману, яке полягає в ретроспективі подій Липневої революції 1952 року в Єгипті, а також виявили певні філософські засади, які можна прослідкувати в романі «Осінні перепели». У семантичних вузлах роману, його основних ідеях та специфіці героїв можна прослідкувати ідеї екзистенціалізму, який позиціонує людину як унікальне духовне створіння та утверджує абсурдність та відчуженість життя, а також риси волюнтаризму як філософського напрямку, що визначає волю людини як рушійну силу розвитку суспільства в цілому.

2) На базі комплексної методики нами було здійснене інтердисциплінарне дослідження, що дало змогу визначити історико-культурну, філософську та соціополітичну проблематику твору, виявити прояви внутрішньої кризи індивіда на тлі політичних та суспільних змін у Єгипті, а також розкрити лексичну специфіку самого роману та її потенційний вплив на читача.

3) На підставі аналізу лексичних особливостей роману, було встановлено, що у творі вжито значну кількість канцеляризмів та лексики офіційно-ділового спрямування; широко застосовуються історичні та військові терміни, а також неологізми, характерні для середини ХХ століття. Ці лексичні категорії диференціюють роман «Осінні перепели» Н. Махфуза та

уможливлюють більш реалістичне сприйняття як життя головного героя Іси ад-Дабага, так і тодішніх подій сучасним реципієнтом.

4) Також виявлено мовні інструменти, які вжив автор для відображення соціополітичної ситуації всередині Єгипту. Ними є, зокрема, широке застосування загальнономовних, лексичних та семантичних неологізмів, мовних кліше, слів-маркерів на позначення хронології подій революції, мілітарної лексики та численних тропів, які індивідуалізують як стиль автора, та і надають оцінку подіям.

5) Ми здійснили спробу перекладу уривків неадаптованого тексту роману «Осінні перепели» українською мовою та визначили перекладацькі прийоми для передачі засобів відображення внутрішньої кризи індивіда. Це, зокрема, контекстуальні заміни, модуляція, транспозиція, опущення та словозаміна. Лейтмотивом роману є внутрішня розколотість, відчуженість та несприйняття реальності, які передаються епітетами, метафорами, широким застосуванням мовних неологізмів на позначення негативних сучасних звичок та явищ, що усталилися в житті героя.

Перспективи подальших досліджень у даній царині арабськомовної літератури ми вбачаємо в науковому пошуку лексичних засобів відображення дійсності в творчості сучасних письменників (XX-XXI століття), їхньої інтерпретації та перекладу українською мовою. Дана робота може сприяти подальшій зацікавленості студентів у дослідженні як багатогранної творчості Нагіба Махфуза, так і єгипетської літератури зокрема. Певні виявлення цього дослідження можуть стати елементом застосування в навчальних посібниках, словниках, експертних статтях або рецензіях, присвячених як літературознавчим, так і мовознавчим студіям.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексенко С. Конкретно-наукові методи лінгвістичних досліджень : метод. рек. Суми : Вид-во СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2020. 44 с. URL: https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/9505/1/Aleksenko_Konkretno-naukovi%20metody.pdf.
2. Бовсунівська Т. В. Жанрові модифікації сучасного роману: монографія/ за ред. О. О. Чорної. Харків: Діса плюс, 2015. 370 с. URL: <http://elcat.pnpu.edu.ua/docs/Bovsunivska.pdf> (дата звернення:27.05.2023)
3. Борисенко Н. Методика проведення наукових досліджень : навч. посіб. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Ів. Франка, 2010. 64 с.
4. Дзюбіна О. І. Структура, семантика та прагматика сленгових неологізмів соціальних мереж Twitter та Facebook (на матеріалі англійської мови) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Львів, 2016. 206 с. URL: https://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/05/dis_dzyubina.pdf (дата звернення: 16.05.2023).
5. Ємельянова М. Специфіка мовного зображення художнього образу повстанця-селянина у новелах Григорія Косинки. *Східноєвропейський історичний вісник*. 2017. Спец. вип. 2. С. 192–200.
6. Камінська М. О. Функціональні теорії перекладу. *Nova filologiâ*. 2021. № 83. С. 105–111. URL: <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2021-83-15> (дата звернення: 28.05.2023).
7. Клушенкова Г. Г. Лексичні особливості твору корейського письменника Лі Чон Сок "Бездоганне визнання Брауна" : кваліфікаційна робота магістра з корейської філології / Г. Г. Клушенкова ; наук. кер. Д. С. Кан; Київ. нац. лінгв. ун-т. - К., 2022. - 89 с.
8. Кононенко В. Лексичні трансформації в перекладі суспільно-політичних текстів арабської мови. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2013. РОЗД. II. Теорія і практика пер., № 17. С. 144–148. URL:

- <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/7999/3/kononenko.pdf> (дата звернення: 25.05.2023).
9. Літературознавчі студії : збірник / відп. ред. Г. Ф. Семенюк. Київ : Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т філології, 2015. Т. 2. с. : Літературознавчі студії. 416 с.
  10. Ляшов Н. М. Жанрові особливості історичного роману: історико-літературний дискурс. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2008. № 2. С. 142–146.
  11. Мартиняк І. Нагіб Махфуз як новатор-новеліст (на матеріалі новел з роману «Дзеркала»). *Вісник Львівського університету*. 2011. Серія філол., № 54. С. 51–59.
  12. Мацієвський Ю. «Помаранчева революція» крізь призму транзитології. Незалежний культурологічний журнал "І". 2005. № 40. С. 28–39. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/12240933.pdf> (дата звернення: 10.05.2023).
  13. Михайленко О. О. Методологія перекладу: понятійно-термінологічні особливості. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2013. Вип. 43, ч. 3. С. 83–89.
  14. Музика М. П. Волюнтаризм як течія ірраціоналізму у філософії права. «Revista Științifică Internațională “Supremația Dreptului”». 2018. № 1. С. 172–179. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/172-179_4.pdf.
  15. Овчарь М. О. Екзистенціалізм Жан-Поля Сартра : thesis. 2018. URL: <https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/11273> (дата звернення: 29.05.2023).
  16. Сівков І. В. Розвиток вираження поняття "міністр" в арабській літературній мові. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2011. Вип. 34. С. 222–226.
  17. Соловйова А. С. Проблема підкорення особи владному впливу у праці Е. Фромма "Втеча від свободи" / А. С. Соловйова // *Наукові праці*

- [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Політологія. 2009. Т. 110, Вип. 97. С. 34-38. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2009_110_97_8.
- 18.Степчук Ю., Вербицька Л., Вихор В. Проблеми канцеляризму в українській діловій мові. Актуальні питання гуманітарних наук. 2022. Т. 3, № 57. С. 180–184. URL: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/57_2022/part_3/28.pdf (дата звернення: 16.05.2023).
- 19.Стеценко В. Екзистенціалізм як "філософія людини" ХХ ст. Соціогуманітарні проблеми людини. 2010. № 4. С. 44–54.
- 20.Стрільчук Л., Оксамитний Ю. Суецька криза 1956 р. у світлі перебігу арабо-ізраїльського протистояння: витоки, еволюція, наслідки конфлікту. Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. 2008. РОЗД. II. Всесвіт. історія, № 11. С. 156–162. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/14543/3/4.pdf>.
- 21.Танасковић Д. Нагиб Махфуз. Писци ХХ века. Вишеград, 2016. С. 289–309. URL: https://doi.org/10.18485/ai_pisci.2016.1.ch6 (дата звернення: 28.05.2023).
- 22.Толстов І.В. Соціальна філософія: Конспект лекції. – Харків: УкрДАЗТ, 2014. – 28 с.
- 23.Хоміцька О. Г. Традиції арабського середньовічного жанру «ріхла» в романі Нагіба Махфуза «Подорож Ібн Фаттуми». Літературознавчі студії. 2013. Ч. 2, № 40. С. 297–305.
- 24.Шевченко С. Трагічний гуманізм А.Камю: в пошуках смислу людського буття. Мультиверсум. Філософський альманах. 2008. № 69. С. 116–126. URL: <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/71836/13-Shevchenko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 10.05.2023).
- 25.Adly A. Triumph of the bureaucracy: a decade of aborted social and political change in egypt. Jadaliyya. 2015. URL: <https://www.jadaliyya.com/Details/31735>. 18. Smith G., Neff D. Warriors at Suez: Eisenhower Takes America into the Middle East. Foreign Affairs. 1981.

- Vol. 60, no. 2. P. 444. URL: <https://doi.org/10.2307/20041110> (last accessed: 16.05.2023).
26. Afridi M. M. Naguib Mahfouz and modern Islamic identity : thesis. 2008. URL: <http://hdl.handle.net/10500/2745> (last accessed: 24.05.2023).
27. Boullata I. J., Badawi M. M. Modern Arabic Literature. World Literature Today. 1993. Vol. 67, no. 4. P. 884. URL: <https://doi.org/10.2307/40149790> (last accessed: 29.05.2023).
28. Cochran J. Nasser. Routledge Library Editions: Egypt. London, 2021. P. Vol3:15–Vol3:39. URL: <https://doi.org/10.4324/9780203079140-22> (last accessed: 28.05.2023).
29. Dakroub M. Naguib Mahfouz: Characters Develop Alongside their Creator. Al Jadid. 2006. 1 September.
30. Egypt - arab league, arab-israeli war, and muslim brotherhood. Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/place/Egypt/World-War-II-and-its-aftermath> (last accessed: 27.05.2023).
31. El-Badri N. Women and science in post-revolution Egypt: The long road ahead. Nature Middle East. 2013. URL: <https://www.natureasia.com/en/nmiddleeast/article/10.1038/nmiddleeast>.
32. Hafez S. The Egyptian Novel in the Sixties. Journal of Arabic Literature. 1976. Vol. 7, no. 1. P. 68–84. URL: <https://doi.org/10.1163/157006476x00086> (last accessed: 27.05.2023).
33. Joseph A. Kechichian. Egypt's political storyteller. Gulf News. URL: <https://gulfnews.com/world/mena/egypts-political-storyteller-1.594359> (last accessed: 15.05.2023)
34. Literacy rate, adult total (% of people ages 15 and above) - Egypt, Arab Rep. World Bank Open Data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SE.ADT.LITR.ZS?locations=EG> (last accessed: 15.05.2023).
35. Mahfouz N. السمان والخريف al Samman wal Kharif / The Salesman and the Autumn. دار الشروق, 2013. 149 c.

36. Mehawesh M., Sadeq A. Islamic Religious expressions in the Translation of Naguib Mahfouz Novel " The Beginning and the End ". *Iiste*. 2014. Vol. 4, no. 12. P. 7–19. URL: https://www.academia.edu/24904873/Islamic_Religious_expressions_in_the_Translation_of_Naguib_Mahfouz_Novel_The_Beginning_and_the_End (last accessed: 15.05.2023).
37. Melnyk L. O., Zapolovskyi M. V. Lexical, syntactic and stylistic characteristics of the translation of h. böll's novel "group portrait with a lady". Collection of scientific works "visnyk of zaporizhzhya national university. philological sciences". 2020. Vol. 1, no. 1. P. 172–177. URL: <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2020-1-1-25> (last accessed: 24.05.2023).
38. Naguib Mahfouz, Autumn Quail. The Masthead. URL: <https://emhustad.com/2017/03/04/naguib-mahfouz-autumn-quail/> (last accessed: 27.05.2023).
39. Nazar S. Naguib Mahfouz, Existentialism and Religious Symbolism Concept in His Work: In Literary and Business Context. *Bulletin of Business and Economics*. 2021. Vol. 3, no. 10. P. 144–150. URL: <https://bbejournal.com/index.php/BBE/article/view/292> (last accessed: 10.05.2023).
40. Nygren Å. Essay on the Linguistic Features in J.K. Rowling's Harry Potter and the Philosopher's Stone : thesis. 2006. URL: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:su:diva-1283> (last accessed: 16.05.2023).
41. Peters I., Gassick T. L. Critical Perspectives on Naguib Mahfouz. *World Literature Today*. 1992. Vol. 66, no. 2. P. 395. URL: <https://doi.org/10.2307/40148322> (last accessed: 28.05.2023).
42. Piotrowska A. Kto zmodernizował egipską kulturę?. *Przegląd Krytyczny*. 2021. Vol. 3, no. 2. P. 65–76. URL: <https://doi.org/10.14746/pk.2021.3.2.4> (last accessed: 29.05.2023).

43. Sabry, Z. "Alienation in the Egyptian Novel under Nasser: A Study of Naguib Mahfouz's *The Beggar and Son'*allah Ibrahim's *That Smell*." : Dissertations and Theses, New York, 2015. 56 p.
44. Said E. W. *Culture & imperialism*. London : Vintage, 1994. 444 p.
45. Smith G., Neff D. *Warriors at Suez: Eisenhower Takes America into the Middle East*. *Foreign Affairs*. 1981. Vol. 60, no. 2. P. 444. URL: <https://doi.org/10.2307/20041110> (last accessed: 16.05.2023).
46. Starkey P. *Modern arabic literature*. Edinburgh University Press, 2006. URL: <https://doi.org/10.1515/9780748627240> (last accessed: 24.05.2023).
47. Toutonghi P. *Correspondent's Course: The Fiction of Naguib Mahfouz*. TinHouse. URL: <https://tinhouse.com/correspondents-course-the-fiction-of-naguib-mahfouz/> (last accessed: 15.05.2023).
48. Turganbayeva Z., Seytakhmetova N. L. *Adab in the context of the sociocultural identity of modernity: the content analysis of Naguib Manfouz's «autumn quail» narrative*. *Journal of Philosophy, Culture and Political Science*. 2018. Vol. 3, no. 65. P. 44–52. URL: <https://doi.org/10.26577/jpcp-2018-3-696> (last accessed: 15.05.2023).
49. Varble, Derek *The Suez Crisis 1956* , Osprey: London 2003, p. 90
50. Yılmaz O. *Suez crisis*. Konya : Selcuk University (Selçuk Üniversitesi). 67 p. URL: https://www.academia.edu/30879479/Suez_Crisis.
51. الرحيمى أ. بوابة الحضارات | أديب مصر الخالد.. نجيب محفوظ.. القرار أو الجنون. بوابة الحضارات. URL: <https://web.archive.org/web/20180318121330/http://hadarat.ahram.org.eg/Articles/180815-أدب/نجيب-محفوظ-القرار-أو-الجنون> (дата звернення: 15.05.2023).
52. بشور م. مبادئ ثورة 23 يوليو : خارطة طريق لمصر و الأمة العربية. المستقبل العربي. 2014. T.37, № 426. ص. 7–18. URL: <https://doi.org/10.12816/0021311> (дата звернення: 10.05.2023).
53. عبد الله م. ح. الإسلامية والروحية. مجلة العربي. 2006. № 577. ص. 116–12353.